

hiszen adatközlőim nem tudhatták minden személy ragadványnevét, de az is előfordulhatott, hogy szubjektív vagy objektív okok miatt elhallgatták azokat. A 3625 említőnév az általam vizsgált 10460 személy megnevezéséhez viszonyítva elég magas: 34,65%, vagyis átlagosan minden harmadik személynek van megkülönböztető neve, illetőleg ragadványneve. A legtöbb ragadványnév a lakosság számához arányítva Szerdahelyen (93: 74,40%) és Domonkosfán (320: 70,95%) van, a legkevesebb pedig Kámaházán (4: 3,80%) és Szentlászlón (47: 15,66%).

Ennek a tudományos gyűjtési-kutatási munkának az is célja, hogy megmentse a még meglevő és élő muravidéki magyar személynévkincset. Azokét, akiknek a létszáma személyes becslésem szerint még mindig megvan 12000, bár a népszámlálás adatai ezt cáfolni látszanak. Mindezzel az a szándékom, hogy az utókor vagy a szerény munkámat folytató utódok még hiteles adatbázishoz juthassanak a személynevek különböző szempontú tanulmányozásakor.

VARGA JÓZSEF

„Barlangnév-tan” – barlangi helynevek Jakucs László professzor 70. születésnapjára

Bevezetés

A barlangnév-tan különböző területeket ölel föl: (1.) a barlangnevezék-tant (vagyis a barlangkutatás terminus/technikusainak, „mesterszavainak” vizsgálatát); (2.) az egyes barlangok, a történelmi barlangnevek (etimológiai) bűvárlását és (3.) barlangrészek spontán és hivatalos elnevezéseinek kutatását. Az első csoport szaknyelvi-terminológiai, a második tipikus névtani, nyelvtörténeti feladat. Érthető, ha a barlangkutatók inkább az első csoportba tartozó kérdéseket vetették föl; a második csoportba sorolható neveknek jórészt ők az alkotói illetve fő használói, tudományos dokumentálásuk, kutatásuk azonban a nyelvészet szakterülete. A harmadik terület sajátos névtani kutatást igényel. Ez hagyományosan a nyelvészet feladata, de a névélettan vizsgálatában a néprajz, a folklorisztika, illetve tudománysszakok szövetségét mutató antropológiai nyelvészet vagy etnolingvisztika is a segítségünkre lehet (vö. Balázs, 1994a).

1. A barlangnevezék-tan

A barlangkutatás és a nyelvtudomány kapcsolatáról Dénes György készített áttekintést (Dénes 1980: 56–59). Ebből megtudhatjuk, hogy a barlangok tudományos kutatásának századeleji föllendülése nyomán a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságban fölvetődött az igény az egységes terminológia kidolgozására. Ebben nagy szerepe volt Kadic Ottokárnak (Kadic 1913) és Strömpl Gábornak. Strömpl publikációjában figyelme már nem csak az egyes üregtípusok, hanem a speleológia egész akkor művelt területének terminológiájára kiterjedt (1914). A magyar karszt- és barlangkutatás szakkifejezéseinek összefoglalásához a Nemzetközi Speleológiai Unió adott ösztönzést tíznyelvű szakszótárával (Dénes 1971, 1973).

Néhány érdekes példa barlangnevezék-tani terminusokra Jakucs László egyik könyvéből: *fejnyelő, rányelő, álfenékszint, retkecseppkő-képződés, borsókő képződés, tüskés cseppkő* stb. (Jakucs 1993: 67, 74, 75, 76, 76).

2. A barlangnevek élete, barlangnév-történet

A régi, de különösen az újonnan felfedezett, feltárt barlangok és barlangrészek elnevezése, névhasználata – egy szóval: névvilága – tipikusan névtani megfigyelést, kutatást igényel.

A figyelem eddig különösen a barlangnévre terjedt ki. Az „utolsó polihisztor”, Herman Ottó ebben is irányt mutatott, amint azt Kadic Ottokárnak írott levele tanúsítja: „Én azt a felkapott barlangkeresztelést, úgy ahogyan sokan gyakorolják, tudományos szempontból helytelennek tartom. Az ilyen földirati objektumoknál, mint amilyenek a barlangok, a földolog, hogy ... *népies* neve állapíttassék meg; ha (ilyen) nincs, (csak) akkor adassék név; ... ne alkalmaztassék élők neve...” (Ha elhunyt személyről kívánnak elnevezni barlangot, akkor is) „csak elért igen nagy eredmények okolhatják meg neveknek tudományszakokba, különösen a földrajzba való bevezetését és csak akkor, ha népszáján élő elnevezés nincs, mert ha van, akkor ez a történeti szempontok alá tartozik és meghagyandó, hogy mindenkorra biztos kalauz lehessen” (Kadic 1913: 164).

Dénes György így foglalja össze a barlangelnevezésekben kialakult elvi szempontokat (Dénes, 1980: 57.):

1. fel kell kutatni a barlang eredeti, népi nevét;
2. ha ilyen nincs vagy fel nem deríthető, akkor a legközelebbi helységről célszerű elnevezni;

3. ha ott több barlang van, akkor a barlangot körülvevő területrészt, hegy, hegyoldal, erdőrész, közeli szikla, kút stb. népi nevével;

4. élő személyről ne nevezzünk el barlangot;

5. elhunyt személyről is csak kivételesen, ha annak a barlangkutatásban kiemelkedő érdemei voltak.

Dénes megemlíti, hogy az elveket nem mindig tartották be következetesen. 1920-ban a személyeskedésig fajuló sajtópárbaj robbant ki (pl. Kadic 1920.), sőt: „Nemegyszer fordulnak elő élő személyekre vagy személyekhez kapcsolódó eseményekre utaló vagy 'tréfás' (valójában idétlen), gyakran erőltetett, mesterkéltnévadások, és a fölfedezők többnyire jogot formálnak a maguk szülte barlangnevek publikálására anélkül, hogy azt a Társulat illetékes bizottsága megvitatta és jóváhagyta volna. E téren is akad még hét évtized múltán is tennivaló” (Dénes 1980: 58).

A *Béke-barlang* esetében ugyancsak egyik szempont sem érvényesült. Jakucs László emlékezése szerint: „A *Béke-barlang* elnevezése az én 'bűnöm'. 1952. augusztus 4-ig a felfedezés napjáig kutatótársaimmal csak *II. sz. Aggteleki-cseppkőbarlang*-nak becézgettük az akkor még reménybeli barlangrendszert. A felfedező útról a felszínre érve azonnal megtáviratoztam az Országos Természetvédelmi Tanácsnak (... főtitkárnak) az új aggteleki barlangrendszer megszületését, de ebben az augusztus 5-én feladott táviratomban elnevezési javaslat még nem szerepelt. Távirati választ kaptam ...től, aki gratulált a Tanács elnöke (...) nevében is, és kért tőlem a névadásra vonatkozó javaslatot, de felvetette – kvázi sugallotta – az alábbi alternatívák valamelyikét is: a) *Rákosi Mátyás-barlang*, b) *Sztálin-barlang*, c) *Kommunizmus-barlang*. Én szörnyen megijedtem ezektől a javaslatoktól és augusztus 7-én küldött választáviratomban azt kértem ... elvtárstól, hogy ne nevezzük el, ha lehetséges, élő személyről a barlangot, de a *Kommunizmus-barlang*-ot is túl konkrétnek érzem, hiszen Magyarország még nem ért el a kommunizmus szintjére, hanem nevezzük *Béke-barlang*-nak, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy a kutatásaink eredményei nem a háború céljait, hanem a békét szolgálják. ...ék választát meg sem várva, 8-án *Béke-barlang*-ként mutattam be új barlangunkat a Szabad Nép helyszínre érkezett tudósítójának, Csató Évának, aki augusztus 14-én megjelent egész oldalas tudósításában már *Béke-barlang*-ként mutatta be az olvasóknak új barlangrendszerünket. Ezt követően a Természetvédelmi Tanács is elfogadta javaslatomat, és hivatalosan is *Béke-barlang*-nak nyilvánította új természeti kincsünket” (Jakucs L. szíves levélbeni közlése). A *Békebarlang* felfedezése című könyvében erről ennyi jelent meg: „(országunk) kutatói nem emberi életre törő gyilkos fegyverek újabb és újabb válfajainak kieszelésén törik fejüket, hanem az építő tudomány és a kultúra eszközeinek fejlesztése során a mai napon fedezték fel a második cseppköves Baradrát, a *Békebarlangot*” (Jakucs 1953: 36).

A barlangnevek élete kapcsán különösen érdekes a kettős-többses névadás, a névrögzülés, a névmegállapodás, illetve a névváltás figyelemmel kísérése. Példaként tekintsük át az Aggteleki-barlangrendszer (itt fontos a *-rendszer* utótag) elnevezéseit. A Baradla-barlang elnevezéssel pl. már a legrégebbi írásokban is találkozunk.

A *Baradla* első írásos előfordulása 1694-ből származik. Valószínűleg szlovák eredetű; a szlovákban is van *Bradlo* helynév, a közszói *bradlo* jelentése pedig: kőszál, magas szikla. A *Baradla* előbb az Aggtelekről északnyugatra elterülő 486 m magas hegyhátnak volt a neve (*Baradla-tető*), majd névátvitellel áttevődött a tövében nyíló cseppkőbarlangra. A Zempléni-hegységben, Kovácsvágástól északkeletre is van ilyen nevű hegy (vö. Kiss 1988: 1/164.).

A *Baradla* névvel párhuzamosan él az *Aggteleki-barlang*, *Aggteleki-cseppkőbarlang* elnevezés. 1928-ban Kaffka Péter feltárja a barlangrendszer jósvafői bejáratát. Ekkortól előfordul az *Aggtelek-Jósvafői-cseppkőbarlang* elnevezés is. A *Domica*-barlangot 1926-ban fedezte fel Jan Majkó szlovák pénzügyőr, aki a régen ismert kis *Domica* (házacska)-üregbe eső elől behúzódva, annak belső végénél élénk léghuzatot észlelt. Később társaival megtisztították a huzatos nyílást, és azon keresztül bejutottak a *Baradla*-rendszer legnagyobb (mintegy 5 km-es) oldalágába, amelyet *Domica-barlang*-nak neveztek el. Eleinte külön barlangnak gondolták, de 1932-ben Kessler Hubert és Sandrik J. az összekötő vizes szakaszt végigjárva bebizonyította, hogy a *Domica* az *Aggteleki-barlangrendszer* része. Ezek után kezdték nálunk a *Nagy-Baradla* elnevezést használni (beleértve a *Domica-ág*-at is). Ez azonban feszültséget teremtett a két ország között, a csehszlovákok úgy érezték, hogy a magyarok ki akarják terjeszteni e szóhasználaton keresztül a jogaikat a *Domicára*. (Vita volt az országhatár földalatti helyének kijelölése is. Újabb és újabb mérésekkel bizonyították a földalatti határvonalat; majd vasrács-kerítést építettek ide: ez azóta is a Föld egyetlen ráccsal elválasztott földalatti országhatára!)

A szlovákok ma sem szeretik, ha a *Domicát* a *Baradla* részének emlegetik, ez azonban nem nemzeti öntudat vagy politikai érzelm kérdés, hanem hidrológiai és földtudományi ténykérdés. Van átmeneti forma is: *Aggteleki-Domicai-barlang*. A *Béke-barlang* fölfedezésével újabb hatás éri a *Baradla/Aggteleki-barlang* névhasználatot. Mivel a *Béke-barlang* a „második” *Aggteleki-barlang* (sőt: *Második-Jósvafői-barlang*), a régi *Aggteleki-barlangot* inkább régi nevén, *Baradlának* kezdték el emlegetni. Hivatalos elnevezésben talán a leghelyesebb az *Aggteleki-Baradla-(cseppkő)barlang* és az *Aggteleki-Béke-(cseppkő)barlang* név. De rövid formában a *Baradla* és az *Aggteleki-barlang* vonatkozik a régi, nagy barlangra, és a *Béke-barlang* az új, kisebb cseppkőbarlang megkülönböztető neve. (Jakucs László levele nyomán)

Különlegesen érdekes barlangnév-tani feladat a régi barlangnevek összegyűjtése és történetük (etimológiájuk) kutatása. Ebben a témakörben Dénes György tanulmányait kell megemlíteni (pl. az *Aggteleki-karszt*-tal, az *Esztramos*-sal, *Peskő*-vel, *Munuhpest*-tel kapcsolatban). (A legtöbb etimológia részletesen megtalálható: Kiss 1988.) A barlangi földrajzi köznevek (*cseppkő*, *karszt*, *zsomboly* stb.) etimológiája pedig a történeti-etimológiai szótárban is fellelhető (TESz. 1967–1976., illetve: Kadic 1913: 165., Dénes 1979).

3. Barlangi helynevek mint földrajzi ragadványnevek

A barlangrészek, barlangi „helynevek” elnevezése jóval kevésbé volt viták keresztüzében. A politikát és a szakmai közéletet se nagyon érdekelte; ezért „szabályozni” és összegyűjteni sem igyekezett ezt a spontán névcsoportot senki. Az egyetlen barlangi helynévvizsgálat – négy budai barlang kapcsán – 1977-ben az ELTE Magyar Névtani Dolgozatok sorozatában jelent meg. Ebben a Ferenc-hegyi, a Mátyás-hegyi, a solymári Ördöglyuk és a Szemlő-hegyi-barlang helynévanyaga található meg (R. Nagy 1977). Egy korábbi publikáció a következőkben tárgyalandó négy barlangból egynek a nem teljes névanyát már közölte rövid elemzés kíséretében (Balázs 1994b).

Mi is az a barlangi helynév? A barlangi helynév a barlang részeinek (*szakasz*, *ág*, *természeti jelenség*, pl. *cseppkő*, *forrás*, *patak*) megkülönböztető neve. A barlangi helynév (több-kevesebb pontossággal) térben és időben meghatározott, egyetlen valóságelemre (denotátumra) van vonatkoztatva. Mi minden lehet tehát a barlangi helynév vonatkozása? Pl. barlangág, szakasz (rész), terem (csarnok, fülke), folyosó (átjáró, hasadék, járat, kerülő, körút, „kuszoda”, labirintus, rész, sajt, szifon, út), akna, kürtő (átjáró, átlépő, kémény, kút, lyuk), egyéb barlangi tereptárgy és térforma: forrás, gödör, (csepp)kő, patak, tó. Kezdeti „névfejlődési” fokon előfordulhat, hogy a barlangi köznév tulajdonnévként funkcionál: a kuszoda *Kuszoda*, a patak *Patak* stb.

A névadás leggyakoribb indítékai:

- a) hasonlóság (metaforikus, ikonikus viszony), valamire hasonlít, úgy néz ki,
- b) azonosság, érintkezés (indexikus viszony), tulajdonság (méret, anyag, szín- és hanghatás, elhelyezkedés alapján),
- c) elvontság (szimbolikus viszony), történeti, emléknév, fantázianév stb.

A leggyakoribb barlangi névadási szokások:

- a) emléknév (jelnév): felfedező, híres barlangkutató vagy az egyesület neve, esetleg a feltárás ideje,
- b) metaforikus név: külalakból következő nevek,
- c) túraútvonalak nevei: (Kis körút, Hármás járat).

Jakucs László, a Béke-barlang fölfedezője szűkszavúan csak ennyit mondott a barlangkutatók-felfedezők névadási szokásairól: „A legtöbb név mindjárt az

első felfedezőúton spontán felkiáltásként hangzott el vagy a munkatársaim szájából, vagy az enyémből, s minthogy ezek a nevek konkrét kutatási élményeinkhez, vagy a látott alakok nagy fogalom-megjelenítő erejéhez kötődtek, nyomban megrögzültek s később meg is maradtak. Repertoárunk tehát itt nem volt, amiből választhattunk volna, vagy amit (nemtetszés esetén) cselesen elmellőzhettünk volna. A béke-barlangi elnevezések egyszerűen úgy születtek, mint a személyek becenevei vagy gúnynevei; egyszerűen senki se tudja ma már megmondani, ki használta őket először” (Jakucs László levélbeni közlése).

R. Nagy Vera könyvében a barlangi helynévadás és -rögzülés folyamata a következőképpen szerepel: „A felfedező vagy felfedezők elnevezik a barlang egyes részeit. Ezután beszélgetéseikben, beszámolóikban, a barlangi túrák útvonalainak leírásában ez a név szerepel. Kérdés, hogy egy nagyobb barlang esetében tudnak-e az egyesület tagjai minden nevet az elmondás alapján lokalizálni. Náluk még fennáll a javítás lehetősége, hiszen egy olyan túrán, amelyiken részt vesz a felfedező is, helyesbítheti a név rossz helyhezkötését. Aztán idővel (néha azonnal) ismertetik a barlangot a Karszt- és Barlangkutatói Tájékoztató vagy a Karszt és Barlang lapjain. Jobb esetben már a felmérést is elvégezték, így a leírással együtt méretarányos térképet is találunk a folyóiratban. Ezek alapján próbálja meg a többi barlangász az azonosítást, vagyis „felfedezik maguknak” a barlangot. Ha ismerik is a térképen jelzett neveket, előfordulhat, hogy rosszul lokalizálják, mert a névadás indítéka az elnevezetten kívülálló egyéni, esetenként túlságosan távoli asszociáció (*Orion-terem, Bocskai-kürtő, ITE-terem* stb.). Találnak rá jobb nevet, vagy – mint annyi helyet – névre sem méltatják. Így szinte minden társaságban kialakul egy belső névhasználat, aminek egyes elemei megegyeznek a közismertekkel. Az egyesületek átvehetik egymástól a találó elnevezéseket” (R. Nagy 1977: 3–4). Nyilvánvaló, hogy a barlangi helynevek mozgalmasabb, változatosabb csoportot alkotnak, mint a helynevek más típusai. A barlangi helynevekben megragadható a spontán névkeletkezés, a csoportonként változó névhasználat.

Jakucs László a barlangrész-elnevezések megszületését a nyelvkeletkezésben már ismert „spontán felkiáltással” magyarázza. Ez a „spontaneitás”, pontosabban a spontaneitásban rejlő szükségszerűségek – amelynek mélyén művelődési, gondolkodásbeli és természetesen politikai hatások lappanganak – érdekelnek most bennünket. A barlangnév-tannak ez a területe folklorisztikai érdekeltségű (a névadás külső és belső indítékai, a névhasználat közösségi-csoportos jellege stb. miatt).

A „spontán felkiáltás” mellett nyilván van hosszas töprengés, illetve tréfálgatás, vitatkozás eredményeként megszületett név is (pl. *Retyi-kürtő* – Pénzpataki-barlang: „Ne retyizzetek be, csak megcsapoltam egy tavat”). De miből fakad a „spontán felkiáltás”? A spontán felkiáltással, indulattal

magyarozott káromkodások esetében is megfigyelhetjük, hogy a hirtelen felkiáltás, indulatkitörés nagyon is kötött, ismert frazeológiában jelenik meg. A barlangi névadás során a „spontán felkiáltás” mögött törvényszerűségek vannak.

A barlangrésznevek természetesen földrajzi nevek; de a földrajzi nevek egyik legmozgékonyabb kategóriáját jelentik. Tulajdonképpen közel állnak a ragadványnevekhez; sajátos földrajzi ragadványnevek. A nép lelkületét, humorát eláruló nevek ritkák a nyelvtörténetben. De azért akad ilyen: *Bolhás, Bolhagyomor, Anyádvalaga*. Változatosabbak, humorosabbak a mai, ún. „beszélő nevek”, vagyis a földrajzi ragadványnevek. Pl. kocsmanevek: *Bögrecsárda, Hotel Okádó, Zöldtakony*. Utcák, településrészek: *Gatyaszár, Lebbencsoldal, Három Rózsa, Szalonmás város, Volt Örömház utca*. Vállalatok: *Babagyár* (játékgár), *Üvegpalota, Fehér Ház*. Iskolák, kollégiumok: *Érparti Egyetem, Kancakolostor*. Vagy egészen új – mozaikszavas – elnevezések: *Köki* (Kőbánya-Kispest), *Pecsa* (Petőfi Csarnok).

A barlangrésznevek vázlatos bemutatása előtt néhány egyszerűbb barlangnév-tani tételt fogalmazhatunk meg:

Az évről-évre újabb barlangok, barlangszakaszok fölfedezése nagy lehetőséget ad a névadásra. A névadásban pedig az antropomorfizáció (emberiesítés), a jelhagyás („itt jártam”), a tulajdonlás („ez az én általam adott név, tehát az én tájam”), a megjelölés-megkülönböztetés – a pontos tájékozódás, a róla való referálás érdekében (ez az objektum más, mint a többi), sőt pszichoanalitikai értelemben bizonyos defloreációs (a szűz táj meghódítása) antropológiai sajátosság nyilvánul meg. Mindez együtt, komplex módon: a fölfedezői vággyal van összhangban. Ennek okán:

I. tétel: Feltárt barlang, barlangrész nem maradhat elnevezetlen.

A földrajzi ragadványnevek keletkezésében nagy szerepet játszik a spontaneitás, a játékosság, az alkotó fantázia, az (ön)íronia, a humor:

II. tétel: A földrajzi ragadványnevekben ősi, de ma is ható névadási indítékokat, ösztönöket, formákat érhetünk tetten.

A barlangi helynevek száma, sűrűsége ugyancsak fontos jellemző:

III. tétel: Minél nagyobb, tagoltabb egy barlang, annál több barlangnév található benne.

Ennek alapján természetesen a Baradla-barlang névanyaga a leggazdagabb. Ezt követi a Béke-barlang; s a kisebb (részben feltárt) barlangok esetleg csak egy-két tucat barlangrésznévvel rendelkeznek.

IV. tétel: A barlangi helynevek a többsége kicsiny és zárt közösségekben használtatik; ezért a nevek könnyebben változtathatók.

A barlang leírása (tudományos publikációja), turisztikai megnyitása a barlangnevek állandósulásához vezet.

Az itt tárgyalt négy barlang története jelentősen különbözik egymástól. A legrégebbi a Baradla – lényegében mindig ismert volt; tudományos feltárásai, leírásai a XIX. század elején kezdődtek. Névanyagában tükröződik ez a történelmi múlt. A Baradla az egyetlen rendszeresen látogatható, nagy idegenforgalmat vonzó barlang; ez is nyomot hagyott a barlangneveken.

Ezzel szemben a Sátorkőpusztai-barlangot 1946-ban fedezték föl; közel negyven évig nem is látogathatták, mert zárt területen volt. Ráadásul nem is nagy barlang. Névkészlete tehát kicsiny, jelenleg is csak néhány tucat név. A Béke-barlangot 1952-ben fedezte föl Jakucs László. Mivel ez Magyarország második legnagyobb barlangja; érthető, ha névkincse is gazdag – bár teljesen más tematikájú, mint a Baradlaé – éppen újdonsága és szűk körű látogatottsága miatt. A Pénzpataki-barlang nincs teljesen föltárva; korlátozottan sem látogatható, csak 9 nevet ismerünk belőle.

V. tétel: Minél régebbi és minél látogatottabb (nyilvánosabb) egy barlang, a névanyaga annál gazdagabb és változatosabb.

A Baradla-barlang esetében a névanyagban is tanulmányozhatjuk a történelmi korok lenyomatait, változásait. Egy-egy barlangrészre, képződményre sok a kettős-, sőt akár hármas névadás is.

Egy-egy barlangban, barlangterületen hasonló jellegű, egymásra vonatkoztatott nevek, névcsoportok (névbokrok) is kialakulnak. Pl. a nagy, központi csarnokot gyakran nevezik *Színház*-nak, *Operá*-nak, *Cirkusz*-nak. A Mátyás-hegyi-barlangban a *Színház* nevű terem névbokra: *Erkély*, *Páholy*, *Súgólyuk*, *Színészbejáró*. A Baradlaban ilyen pl. a *Hentesüzlet*: *Háj*, *Szalonnaoldalak*, *Tőke*, *Pacal* és „sztalagmitvásárlók”.

VI. tétel: Egy területen belül a névadásban hasonlósági vonzás, névcsaládosulás (névbokrosítás) alakulhat ki.

Vizsgáljuk meg ezek után a barlangi nevek szerkezetét is!

A barlangi nevek jellemző szóképzéssel rendelkeznek; nyelvtani jellemzőik nem különülnek el szemmel láthatóan az egyéb földrajzi nevektől. De talán mégis jellemző barlanghelynévi képzőnek tarthatjuk a *-dal/-de* képzőt. Pl. *Kuszoda*, *Csúsza*, *Lemásza*, *Fölmásza*, *Nyúza* stb. A *-dal/-de* képzőnek erre az eleve ségére már fölhívtam a figyelmet (pl. Balázs 1994b: 80).

Az egyik leggyakoribb barlanghelynév-szerkezet: a birtokos szerkezet – valakinek vagy valaminek a valamije. Pl. *Ádám oltára*, *Hannibál útja*, *Indiánok sátra*, *Misztérium dómja*, *Mórea hegye*, *Mózes oltára*. A birtokos szerkezetek föltűnő gazdagsága egy névkeletkezési folyamatot is jelez: a birtokos szerkezet a metaforává alakulás egyik fokozata:

Olyan, mint a Mózes(nek az) oltára → *Mózes oltára* → **Mózesoltár*

A barlangi helynevek szerkezetileg lehetnek (a) egy- és (b) többeleműek. Az egyeleműek egy szóból állhatnak (*Tó*, *Kesergő*, *Mixer*), de lehetnek összetett szavak is: *Gyémántfülke*, *Hópalota*, *Nagyköves*, *Fenyőfa* stb.

A többeleműek két- (*Hosszú folyosó, Meteor-ág*) vagy több szóból (*Aki keres, az talál*) állhatnak. Ez utóbbiak „névszerűsége” korlátozott; rögzülésének esélye csekély.

R. Nagy Vera a fő barlangi területek (kő, terem, folyosó, ág-szakasz akna-kürtő, egyéb) szerint, azon belül ábécérendben sorolja föl a barlangi helyneveket. Egy névről közli hogy melyik barlangban is található (F = Ferenc-hegyi-, M = Mátyás-hegyi, Sz = Szemlő-hegyi-barlang és S = Solymári-ördöglyuk, közelebbi jellemzőt nem sorol föl), a névadás indítékát, valamint a névadás nyelvi eszközét. Pl.

Név	Barlang	Névadás indítéka	Nyelvi eszköze
Kő			
Bástya	S	alaki hasonlóság	metafora
Csengő kő	F	tulajdonság, hanghatás	metonímia
Hévíforráscső	F	azonosság	közvtl. megn.
Hód lépcső	S	ismeretlen	-
Súgólyuk	M	alaki hasonlóság	metafora
Terem			
Aki keres, talál	S	fölrirat (sok járat)	hangulatfestő
Akna-terem	F	tulajdonság	közvtl. megn.
Állatkert	F	azonosság (agyagállat)	metonímia
Bocskai-terem	F	ismeretlen	hangulatfelidéző
Földgömb-terem	M	alaki hasonlóság	metafora

Az első barlanghelynévi gyűjtemény szerzőjének, R. Nagy Verának nemcsak az az érdeme, hogy fölfedezte ezt az érdekes témát, hanem az is, hogy kísérletet tett a barlangi helynevek helyesírásának szabályozására. A földrajzi nevek jellege rendkívül változatos, ezért helyesírásuk bonyolult. Mivel a könyv megjelenése óta (1977) megújult a helyesírási szabályzat, néhány tételét igazítani kell. Tehát a barlangnevek helyesírásának főbb tételei:

1. Az egytagú és egyelemű neveket, alapformákat nagybetűvel írjuk: *Bugyogó, Kesergő, Labirintus, Tó*.
2. A többtagú és többelemű neveket (alapformákat) nagy kezdőbetűvel kezdjük: *Rákóczi-akna, Óriás-termi átlépő, Hosszú-Alsó-barlang, Lőcsei fehér asszony*.
3. Az összeforrt, tömbösödött neveket egybeírjuk: *Angyalvár, Anyósnyelv, Gyémántfülke, Nagyagyagos*.
4. Kötőjellel írt barlangi nevek:
 - a) A névtstben van barlangi köznévi elem: *Acheron-patak, Alabástrom-szobor, Artézi-kút, Búdöstői-víznyelő, Orion-terem, Új-terem, Tüskéscseppkő-rengeteg*.
 - b) Háromelemű nevek (ha kételemű földrajzi névhez közszoói előtag, illetve földrajzi utótag járul) esetében mindhárom tag között kötőjelet használunk:

Büdös-tói-víznyelő, Hosszú-Alsó-barlang, Tar-pataki-vízesés. Kivétel: a különírt barlangi nevek esetében, pl. *József nádor oszlopa*. Vö. 5. a) pont.

c) A kettőnél több elemű névtestben az első tagok viszonyt jelölnek: *Pettyes-Padlás hasadék*.

5. Különírt barlangi nevek:

a) A névtestben nincs barlangi köznévi elem: *Alsó körút, Andrássy út, Lyukas nejlonharisnya, Mérhetetlen kincs, Mozaik mennyezet, Negyvennyolcas honvédemlék, Múlt ledőlt oszlopai, Aki keres, talál, Rózsa elvtárs munkanadrágja* stb.

b) A barlangi köznévi elem birtokos személyjellel van ellátva: *Ádám papucs, Aprószentek kórusa, Barátság oszlopa, Kék cápák terme*.

c) A *kijárat*, *bejárat* szó (jelző) áll a barlangi köznévi elem előtt: *Kijárat* *fülke*.

A barlangi helynevek „ragadványnév”-jellegük miatt nagyon sokféle tartalmi csoportba rendezhetők. Az újonnan felfedezett barlangokban kevesebb, a régebbi, látogatottabb, feltártabb, alaposan leírt barlangok esetében nagyobb, gazdagabb a névkincs (vö. V. tétel).

Elsőként a Baradla névanyagát jellemzem. Ennek oka, hogy Magyarország legnagyobb barlangja, s hogy ennek a barlangnak volt az igazgatója tíz éven át Jakucs László. A Baradla egyes részeinek, ágainak, termeinek és cseppkőcsoportjainak elnevezései bizonyos fokig mindig az adott kort, annak szellemét tükrözik. Az elnevezésmódok a kor gondolkodásmódjából indulnak ki; egyúttal az ország művelődéstörténetének jellemző tükörképei. Jakucs László írja levelében: „Az első idegenvezetők évszázadokkal ezelőtt a környék parasztjai voltak. Ők a Bibliából, a népmesékből, mindennapi életükből vették a hasonlatokat, az elnevezéseket. Így nevezték el *Szénaboglyá*-nak, *Póruhárt fácskák*-nak, *Libanon-hegyé*-nek, *Templomi szószék*-nek vagy *Ledőlt orgoná*-nak az egyes barlangrészeket. Az 1800-as évek első részében a klasszikus görög-római kultúrára épülő klasszicizmus volt divatban. Ekkor születtek ilyen nevek, mint *Plutó orgonája* vagy *Plutó vára*, *Minerva sisakja*, valamint a barlang két folyójának neve: a *Styx* és az *Acheron*. Ezután a romantika és a historizmus korában a nemzeti történelem, a középkor és az annyira kedvelt egzotikus elnevezések kora következett, pl. *Petőfi koporsója*, *Török-fürdő*, *Dárius kincse* vagy a *Néger kunyhó* a *Papagáj*-jal. Az 1950-es évtized elején névtisztogatási hullám volt a Baradlában. Ekkor rengeteg régi nevet átkeresztelt egy erre a célra kiküldött ’szakértőbizottság’... Ekkor születtek olyan elnevezések, mint pl. a korábbi *Angyal-kórus* helyett: *Úttörő-kórus*, az *Andrássy út* helyett *Népköztársaság útja* (a Baradlában!) vagy a *Rózsa Sándor gatyája* helyett: *Rózsa elvtárs munkanadrágja*. Ez utóbbi név azonban még ideiglenes jelleggel sem ment át a barlangi túravezetők szóhasználatába.” (Jakucs László levele alapján)

1992 augusztusában személyes élményem volt, amikor a barlangi túravezető ezt mondta: Ennek a cseppkőnek *Ülő kopasz néger* a neve (az írásos anyagban nem találtam rá adatot), korábban *Lenin*-nek hívták (ilyen adatot sem találtam az írásos anyagban).

A leggazdagabb névkincsű Baradla-barlangban a legtöbb a görög-latin mitológiai és bibliai elnevezés: *Ádám és Éva*, *Akherón-forrás*, *-patak*, *Aprószentek kórusa*, *Bábel tornya*, *Castor és Pollux (Barátság oszlopa)*, *Betlehem*, *Cupido vára*, *Damokles kardja*, *Ganymedes kútja*, *Jákob létrája*, *Lethe-kút*, *Mózes szobra*, *Pandora szelencéje*, *Szűz Mária a kiseddel*. Ezek a nevek egytől-egyig régiek, a klasszicizmus időszakát tükrözik.

A magyarság történetére való legtöbb utalás ugyancsak a Baradlában fedezhető föl – a romantika, a historizmus jegyei ezek: *Anonymus szobra*, *Árpád fejedelem (Magyarok bejövetele)*, *Dobó vára*, *Erzsébet királyné szobra*, *Kossuth szobor*, *Mátyás könyvtára*, *Rákóczi sátra*, *Negyvennyolcas honvédemlék*, *Petőfi koporsója*, *Széchenyi oszlopa*, *A magyar szentek stb.* Ide sorolhatunk további magyarság jelképeket, népi elnevezéseket: *Búsuló juhász*, *Csikóstanya*, *Fagyosszentek*, *Subás Juhász*, *Matyórojt*.

Ezenkívül kisebb csoportot alkotnak az irodalmi emlékekre való utalások: *Arany János és Toldi Miklós szobra*, *Lőcsei fehér asszony*, valamint megmutatkozik a mesék, kalandregények hatása: *Hét törpe tanyája*, *Indiánok sátra*, *Óriások terme*, *Robinson terme*, *Sárkányfej*.

Egyéb metaforikus (asszociatív, ironikus, gúnyos stb.) nevek gazdag fantáziavilágra utalnak: *Csipkefüggöny*, *Megfagyott vízesés*, *Pisai ferde torony*, *Anyósnyelv* stb., valamint gyakoriak, a valóságközelibb metonimikus nevek is: *Harangkő*, *Fejérkő*.

Hiedelmet tükröző név: *Fiatalság kútja* (vö. a római *Trevi-kút*) – ez az idegenforgalom hatására alakulhatott ki.

A szocializmus negyven éve sokféle névterületen nyomot hagyott, így – különösen – a Baradla-barlang névanyagában történt „át-”, később „vissza-keresztelésekben” is (mint arról már Jakucs László emlékeit és adatait is idéztem). További példák: *Felszabadulás-ág*, *Győzelem-oszlopa*, *Kreml tornyai*, *Sztálin-út*.

Hazánk második legnagyobb barlangja a Jakucs László által 1952-ben fölfedezett Béke-barlang. Ennek névanyaga kisebb és sokkal egységesebb, mint a Baradláé. Az ok nyilvánvaló: az alig negyvenéves története, a barlang látogatóinak szűkebb köre (barlangászok, kutatók, s csak kisebb részben alkalmi turistacsoportok). Itt már nagyon kevés a bibliai utalás (*Dávid és Góliát*), nagyon sok viszont a metaforikus és metonimikus, tehát az asszociatív név: *Cseppkőóvoda*, *Csukaszárító*, *Elefánttalp*, *Háromrészes cseppkő*, *Huzalos ferde cseppkő*, *Narancszuhatag*.

Végezetül két kisebb, de igen jelentős barlang neveiről. A dorogi Sátorkőpusztai-barlangot éppen 50 évvel ezelőtt, 1946-ban, még egyetemista korában mérte föl Jakucs László. A barlang akkor világhírű volt gipszkristályairól. (Ezeket azonban a területen állomásozó magyar és a szovjet katonák csaknem tönkretettek.) A Pénzpataki-barlangot ugyancsak Jakucs László fedezte föl; de a kutatást egy nagy mélységben lévő szifon és több baleset meggátolta. A barlang nagy része máig feltáratlan.

A Sátorkőpusztai- és a Pénzpataki-barlang legtöbb neve barlangi köznévi: *Ablak, Avatókő, Bebújó, Denevér alvóhely, Kiskút, Középszinti-kupola, Ferde-terem*, illetve: *Háromszög, Nagy-fal, Nyúzda, Vad vizek útja*; de egy-egy fantáziánév, barlangi szokás emléke ezekben is felbukkan. Pl. *Disznófürdő, Retyi-kürtő*.

A barlangi helynevek mint a földrajzi ragadványnevek egyik eleven, mozgékony egyre gazdagodó csoportja a névadás ősi antropológiai örökségét hordozza magában. Egy mozzanata a mában a múltnak, vagyis az örök emberinek. Ezért további dokumentálásra, vizsgálódásra érdemesek.

BALÁZS GÉZA

Felhasznált irodalom:

- BALÁZS GÉZA, 1994a. Antropológia és nyelvészet. Kétnyelvűség, II/4–5. 1–13.
BALÁZS GÉZA, 1994b. A Dorog melletti Sátorkőpusztai-gipszbarlang nevei. NÉ. 16: 79–81.
DÉNES GYÖRGY, 1971. Tíznyelvű speleológiai szakszótár készül. Karszt és Barlang, II/88.
DÉNES GYÖRGY et al., 1973. Multilingual glossary of karst and speleological terminology. International Speleological Union, Wien, Lisboa etc. 1973.
DÉNES GYÖRGY, 1979. Mi a zsomboly, és honnan ered ez a szó? 177–184. VMTE Évkönyve, Budapest
DÉNES GYÖRGY, 1980. A barlangkutatás és a nyelvtudomány. 56–59. In: 70 éves a szervezett magyar karszt- és barlangkutatás. 1910–1990. Magyar Karszt- és Barlangkutató Társaság, Budapest
FNESz. I. KISS LAJOS
JAKUCS LÁSZLÓ, 1953. Békebarlang fölfedezése. Művelt Nép, Budapest
JAKUCS LÁSZLÓ, 1993. Szerelmes barlangjaim. Akadémiai, Budapest
JAKUCS LÁSZLÓ, 1995, 1996. Levelek Balázs Gézához.
KADIC OTTOKÁR, 1913. A barlangok elnevezéséről. Barlangkutatás I/4. 163–6.
KISS LAJOS, 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Negyedik, bővített kiadás. Akadémiai, Budapest
NAGY VERA, R., 1977. Helynévizsgálat négy budai barlangban. Magyar Névtani Dolgozatok, 5. ELTE, Budapest
STRÖMPL GÁBOR, 1914. A barlangok nomenklatúrája és terminológiája. Barlangkutatás II/2. 65–76.
TESz 1967–1976. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Főszerkesztő: BENKŐ LORÁND. Akadémiai, Budapest